

Hanka Żerek-Kleszcz

Profesor Wojciech Szczygielski : szkic do portretu badacza Rzeczypospolitej szlacheckiej

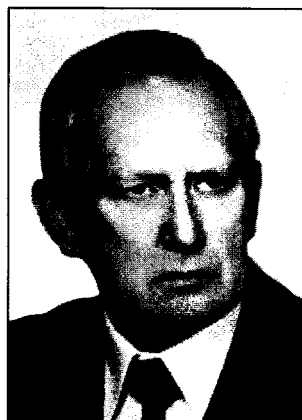
Przegląd Nauk Historycznych 5/1, 7-12

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**Profesor
Wojciech Szczygielski
– szkic do portretu badacza
Rzeczypospolitej szlacheckiej**

Urodzony w Poznaniu 29 kwietnia 1934 r. Profesor Wojciech Szczygielski niemal całe młodzińcze i dorosłe życie spędził w Łodzi. Poza Łodzią przeżył tylko lata okupacji hitlerowskiej, gdy po wysiedleniu do Generalnej Guberni wraz z rodzicami mieszkał w Węgrowie. Absolwent IX Liceum Ogólnokształcącego w Łodzi (matura w 1951 r.), odbył w latach 1951–1955 studia historyczne na Uniwersytecie Łódzkim. W wyborze studiów był kontynuatorem tradycji rodzinnej – oboje rodzice, Joanna z Gładyszów i Wacław Szczygielski, byli historykami, absolwentami Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, zasłużonymi nauczycielami pracującymi w szkolnictwie średnim w Łodzi i województwie łódzkim. Tradycje nauczycielskie w rodzinie Profesora były jeszcze starsze sięgające pokolenia dziadków. Studia podjęte w najtrudniejszym dla naszej profesji okresie. Wojciech Szczygielski ukończył jako seminarzysta prof. dr. Stefana Krakowskiego, pod którego kierunkiem napisał pracę magisterską *Obowiązki i powinności wojskowe miast i mieszczaństwa w Polsce od XIII do połowy XV wieku*. Uczestnikami seminarium byli wówczas także m. in. Andrzej Feliks Grabski i Stanisław M. Zajączkowski. Pierwszym miejscem pracy Profesora było Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi (1956). Od 1 września 1956 r. do dnia ostatecznego odejścia na emeryturę nieprzerwanym miejscem jego zatrudnienia był Uniwersytet Łódzki.

W latach 1956–1966 pracował kolejno na stanowiskach: asystenta, starszego asystenta i adiunkta w Katedrze Historii Polski XVI–XVIII wieku, którą kierował prof. dr hab. Bohdan Baranowski. W 1961 r. uzyskał doktorat na podstawie pracy *Produkcja rolnicza gospodarstwa folwarcznego w Wieluńskim od XVI do XVIII wieku*. Badaniom z zakresu historii gospodarczej była również poświęcona rozprawa habilitacyjna obroniona w 1965 r. (*Gospodarka stawowa*

na ziemiach południowo-zachodniej Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w. Studium z dziejów postępu w dawnym gospodarstwie wiejskim), którą recenzowali prof. prof. B. Baranowski, J. Topolski i A. Żabko-Potopowicz. Praca ta została nagrodzona w 1967 r. nagrodą indywidualną trzeciego stopnia przez ministra oświaty i szkolnictwa wyższego. Habilitacja otworzyła Wojciechowi Szczygielskiemu drogę do zatrudnienia na stanowisku docenta w latach 1966–1979 w Instytucie Historii UŁ. Po uzyskaniu tytułu profesorskiego w latach 1979–1990 pracował na stanowisku profesora nadzwyczajnego, a w latach 1990–2004 na stanowisku profesora zwyczajnego. Od 1992 r. Profesor Szczygielski kierował Katedrą Historii Polski XVI–XVIII wieku. Po osiągnięciu wieku emerytalnego w latach 2004–2006 Wojciech Szczygielski nadal związany był zawodowo z Instytutem Historii, pracując w wymiarze 1/4 etatu jako kurator Katedry Historii Polski XVI–XVIII wieku, a po reorganizacji w ostatnich miesiącach jako kurator Zakładu Historii Polski XVI–XVIII wieku w Katedrze Historii Nowożytnej Polski i Krajów Nadbałtyckich. Jako samodzielny pracownik wypromował 3 prace doktorskie i 130 prac magisterskich.

W latach 1970–1981 Wojciech Szczygielski był zastępcą dyrektora Instytutu Historii UŁ, a w zakresie jego obowiązków znalazły się sprawy dydaktyczne. Doświadczenia nauczycielskie i organizacyjne wykorzystał w pracy w Centralnym Ośrodku Metodycznym Studiów Nauczycielskich (1980–1983), gdzie był członkiem Zespołu Kierunkowego Historii. W latach 1986–1989 był członkiem Zespołu Dydaktyczno-Naukowego Nauk Historycznych – Podzespół Historii przy Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego, potem Ministerstwa Edukacji Narodowej.

Z dorobkiem naukowym Profesora jest związane jego członkostwo w Kapitulce Fundacji *Aurea Democratia* (od 2003 r.). Od 1965 r. Wojciech Szczygielski jest członkiem zwyczajnym Łódzkiego Towarzystwa Naukowego. Natomiast członkiem Polskiego Towarzystwa Historycznego jest, jak sam twierdzi, „od zawsze”.

W dorobku naukowym Wojciecha Szczygielskiego dokumentującym kierunki jego zainteresowań badawczych widoczne są dwa przełomy, a każdy z nich związany był z tworzeniem od podstaw warsztatu naukowego. Pierwszy przełom miał miejsce po porzuceniu badań nad średniowieczem polskim (magisterium) i podjęciu wraz z zatrudnieniem w zespole kierowanym przez prof. B. Baranowskiego badań z zakresu historii gospodarczej i społecznej. Dla większości historyków debiutujących w latach pięćdziesiątych minionego stulecia udział w badaniach nad dziejami gospodarczymi był doświad-

czeniem powszechnym. Miało to związek z organizacją badań naukowych prowadzonych pod ścisłym patronatem państwa i według paradygmatu narzuconego polskiej historiografii po konferencji metodologicznej w Otwocku. Z tym nurtem badań związane są prace Wojciecha Szczygielskiego opublikowane zasadniczo w latach 1958–1970. Gruntowne studia źródłowo-analityczne były podstawą publikacji z dziejów gospodarstwa wiejskiego w dawnej Polsce. Natura bazy źródłowej i wypracowana metodologia badań czyniła z nich także badania z zakresu historii regionalnej, choć autor szukał dla nich odniesień w europejskich przemianach gospodarczych. Odniesienia europejskie były szczególnie istotne przy pytaniach o innowacyjność i warunki modernizacji stosunków agrarnych w Polsce szlacheckiej. Z prac tego nurtu za najważniejszą należy uznać rozprawę habilitacyjną *Gospodarka stawowa...*, która weszła do kanonu prac z zakresu historii gospodarczej. Zyskała ona także przychylną recenzję B. K. Roberta w specjalistycznym czasopiśmie „The Agricultural History Review” (1968, vol. 16). Wyniki tych badań weszły do syntezy *Zarys dziejów gospodarstwa wiejskiego w Polsce* (t. 3, 1970, s. 585–606). Syntetyczny charakter miały także artykuły opublikowane w językach kongresowych na łamach „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej” i „Studia Historiae Oeconomicae”, poświęcone wydajności produkcyjnej polskiego rolnictwa i formom aktywności ekonomicznej polskiej szlachty w XVI–XVIII w. (*Le rendement de la production agricole en Pologne du XVIIe au XVIII siècle sur le fond européen*, 1966; *Die ökonomische Aktivität des polnischen Adels im 16–18. Jahrhundert*, 1967). Oryginalnym polskim koncepcjom przekształceń agrarnych poświęcony był artykuł *Polish conception of agrarian transformations in the end of the eighteenth century. Theory and practice*, opublikowany w 1970 r.

Uzupełnieniem prac z zakresu historii gospodarczej były prace poświęcone strukturze majątkowej szlachty na obszarze województw łęczyckiego i sieradzkiego w XVI–XVIII w. (*Zmiany w stanie posiadania i w strukturze własnościowej szlachty powiatu wieluńskiego od połowy XVI do końca XVIII wieku*, 1958; *Koncentracja szlacheckiej własności ziemskiej w Szadkowskim w latach 1629–1789*, 1978; *Struktura społeczno-własnościowa szlachty łęczyckiej w początkach drugiej połowy XVII w.*, 1978). Wojciech Szczygielski jest też autorem części obszernej monografii *Z dziejów chłopów polskich (od wczesnego feudalizmu do 1939 r.)*, w której spod jego pióra wyszły partie poświęcone historii chłopów w XVI–XVIII w.

Drugi przełom w uprawianiu badań historycznych przez Wojciecha Szczygielskiego był związany z zarzuceniem badań nad

dziejami gospodarczymi na rzecz badań nad historią polityczną, a ściślej nad kulturą polityczną Rzeczypospolitej szlacheckiej. Tworzenie nowego warsztatu badawczego spowodowało zamilknięcie historyka na kilka lat, po których ukazała się drukiem praca *Cele lewicy polskiej u schyłku XVIII wieku* (1975), która jest próbą przedstawienia tzw. łagodnej rewolucji lat 1788–1792 i innego odczytania koncepcji konstytucji moralnej jako zespołu przedsięwzięć zmierzających do ugruntowania i poszerzenia zakresu wolności. Wolność rozumiana była jako źródło polskiej tożsamości, a rozszerzenie jej zakresu na grupy plebejskie było warunkiem niezbędnym dla modernizacji społeczeństwa. Zmieniając obszar zainteresowań badawczych, Profesor Szczygielski znalazł się w sytuacji nietypowej dla stosunków akademickich. Nie miał mistrza – badania nad dziejami gospodarczymi prowadził pod kierunkiem kierownika Katedry Historii Polski XVI–XVIII w. prof. B. Baranowskiego. W sytuacji kadrowej, w jakiej był Instytut Historii UŁ w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego stulecia, nie było wśród badaczy nikogo, kto zajmowałby się dziejami politycznymi Polski w XVI–XVIII w. Dziś natomiast sam wskazuje liczne grono inspiratorów, wśród których wymienia ojca – dr. Wacława Szczygielskiego, biografistę i badacza konfederacji barskiej, oraz Jana Adamusa i jego pracę *Monarchizm i republikanizm w syntezie dziejów Polski* (Łódź 1961). Na liście ważnych inspirujących tekstów umieszcza też *Polską kulturę polityczną wieku XVI* (1932) Józefa Siemeńskiego. Do grona inspiratorów twórczości naukowej Wojciecha Szczygielskiego trzeba dodać Oswalda Balzera i Stanisława Kutrzebę, Konstantego Grzybowskiego (*Teoria reprezentacji w Polsce epoki Odrodzenia*, 1959), Bogusława Leśnodorskiego, Emanuela Rostworowskiego (koncepcja monarchii konstytucyjno-parlamentarnej), Józefa A. Gierowskiego, Annę Sucheni-Grabowską, Jerzego Topolskiego oraz historyków literatury Janusza Maciejewskiego i Mieczysława Klimowicza (koncepcja oświeconego republikanizmu).

Pisarstwo historyczne Wojciecha Szczygielskiego począwszy od lat siedemdziesiątych ma dwa oblicza. Wyrazem pierwszego są prace o charakterze syntetycznym, w których autor szuka odpowiedzi na pytania o społeczno-polityczne uwarunkowania polskiego procesu dziejowego w XVI–XVIII wieku i opowiada się za republikańską koncepcją syntezy zapoczątkowaną w historiografii przez Joachima Lelewela. W tym duchu Wojciech Szczygielski odczytuje rodzimą tradycję historiograficzną, odrzucając koncepcje krakowskiej szkoły historycznej, a zwłaszcza pogląd, iż absolutystyczne formy ustrojowe stanowiły prawidłowość w rozwoju krajów europejskich w począt-

kach czasów nowożytnych. Odrzucenie tradycji szkoły krakowskiej nazywa w swych pracach „realistycznym spojrzeniem” na polską tradycję ustrojową i szlachecką kulturę republikańską. Za Stanisławem Kutrzebą proponuje spojrzenie na miejsce szlacheckiego państwa i jego instytucji w polskim procesie dziejowym wolne od „kompleksu rozbiorów”. W tej fundamentalnej dla polskiej historiografii kwestii zajmuje stanowisko bliskie skrajnemu ujęciu Jerzego Topolskiego, który traktował rozbiory jako problem uwarunkowany przez ideologię i politykę państw zaborczych i w sporze o przyczyny rozbiorów odrzucał koncepcję „winy własnej”. W ujęciach syntetycznych Wojciecha Szczygielskiego demokracja szlachecka była formą ustrojową typu konstytucyjno-parlamentarnego, w polskich warunkach historycznych związaną z kulturą szlachecką, nie zaś z kulturą mieszczańską. Za naczelné wartości szlacheckiej kultury republikańskiej, na których został ufundowany ustrój konstytucyjno-parlamentarny, badacz uznaje idee wolności, zasadę podmiotowości politycznej szlachty i jej przekonanie o niezbywalności praw obywatelsko-wolnościowych, ideę samorządności, zasadę suwerenności prawa i zasadę konstytucyjności czyli praktykę tworzenia prawa przez sejm. Za podstawowe prawa obywatelsko-wolnościowe szlachty uważa nietykalność osoby i majątku, równość wobec prawa i podległość prawu, swobodę wypowiedzi i jawność życia publicznego, wolności wyznaniowe i prawa wyborcze. Wojciech Szczygielski nie jest bezkrytycznym apologetą tradycji szlacheckiej. W swych pracach stawia pytania o sprawność ustroju i widzi także mankamenty kultury republikańskiej, a wśród nich „niedostatki dyscypliny demokratycznej” i niekorzystne zmiany, jakie przyniosły z jednej strony skrajna interpretacja zasady jednomyślności (jednomyślność jako prawo jednostki do sprzeciwu w miejsce pierwotnej koncepcji jednomyślności jako woli ogółu) oraz postawy samouwielbienia szlachty, których wyrazem była kultura sarmacka. Za destrukcyjne dla idei „monarchii mieszanej” uważa sposoby uprawiania polityki przez magnatów, których działania motywowane często doraźnym interesem politycznym doprowadziły do „dekompozycji republikańskich instytucji państwa”.

Żywotność tradycji republikańskiej u schyłku istnienia państwa szlacheckiego Wojciech Szczygielski dostrzega w zespole idei i działań, które określa jako „nowoczesną kulturę republikańską”. W jego interpretacji była to synteza tradycji i kultury oświeceniowej, adaptująca niektóre pierwiastki nurtu monarchicznego (zasada sukcesyjności tronu), poszerzająca sferę wolności w koncepcji szlachecko-mieszczańskiego narodu politycznego.

Drugie oblicze pisarstwa historycznego Wojciecha Szczygielskiego dokumentują badania analityczno-źródłowe poświęcone polskiej łagodnej rewolucji lat 1788–1792. Z pierwszym typem prac łączy je pytanie o sprawność ustroju i warunki jego modyfikacji w sytuacji zagrożenia niepodległości. Za warunek niezbędny tych przemian autor uważa współpracę monarchy z narodem szlacheckim, która zrealizowała się w okresie Sejmu Wielkiego. Możliwości, jakie otwierała przed państwem współpraca dworu z prowincją szlachecką, badacz przedstawił w pracy *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku* (1994). Jest to oparte na gruntownej, by nie powiedzieć wręcz drobiazgowej, kwerendzie źródłowej studium poświęcone stosunkowi szlachty do reformatorskich dokonań Sejmu Czteroletniego i Konstytucji 3 maja. Sejmu Wielkiego dotyczy też ostatnie publikacje Wojciecha Szczygielskiego z lat 1997–2006, których podstawę źródłową stanowią wnikliwie badane Archiwum Sejmu Czteroletniego (w zasobach Archiwum Głównego Akt Dawnych), korespondencja, publicystyka polityczna. Obok wnikliwości opublikowane prace Wojciecha Szczygielskiego cechuje niezwykle precyzyjny język, charakterystyczny dla badacza, rozpoczynającego karierę przed epoką postmodernizmu.

Szkic do portretu uczonego byłby ułomnym przedsięwzięciem, gdyby pomijał Jego przymioty osobiste, które historykowi łatwo jest ukryć za swoimi pracami. Współpracownicy i uczniowie Profesora Szczygielskiego za szczególnie cenne w kontaktach z nim mają życzliwość, takt i dyskrecję, zgodę na suwerenność poglądów, sarkastyczny humor i postawę niezwykle wnikliwego obserwatora otaczającego nas świata.

HANKA ŻEREK-KLESZCZ
Uniwersytet Łódzki